

Anmeldelser

Rolf Fladby og Harald Winge (red.): Lokalhistorie i emning. Fra idé til bok. Norsk lokalhistorisk institutt. Universitetsforlaget Oslo – Bergen – Trondheim – Stavanger. 1984. Ill. 174 s. Nkr. 115.

Det er svært at planlægge et lokalhistorisk værk – og svært at føre denne plan ud i livet, så der på rimelig tid kan foreligge en bog, der opfylder væsentlige krav til saglighed, læselighed, pænt og formløst ydre og som tillige kan sælges. Alt dette kræver evner og viden på mangfoldige områder, og det er baggrunden for at Norsk lokalhistorisk institutt – først på et seminar – og nu gennem denne bog har taget spørgsmålene om planlægning, organisation og ledelse af lokalhistorisk arbejde op til behandling.

En del af de nævnte problemer er af helt generel natur, og mange af bogens afsnit vil derfor have den samme interesse for danske som for norske lokalhistorikere. På andre områder er forholdene i Norge noget anderledes end her i landet, men det kunne måske give anledning til at vi tog et og andet op til overvejelse. For den der ikke er vant til at læse norsk, må det understreges at sproget ikke er noget problem. Bogen er adskilligt lettere at læse end de fleste af de danske kilder fra 1700- og 1800-årene, som møder en lokalhistoriker.

Efter bogen at dømme synes udarbejdelsen og udgivelsen af de fleste by- og bygdehistorier i Norge at bygge på aftaler mellem en kommune og en eller flere forfattere. Forholdet fastlægges gennem en kontrakt hvori forfatteren forpligter sig til at levere et vist antal sider inden for en bestemt tidsfrist, og i denne periode er forfatteren ansat på heltid og får fast løn fra kommunen efter sine kvalifikationer, hvis de da er relevante for en lokalhistoriker. Denne model er nok (endnu) helt ualmindelig i Danmark, men navnlig ved en del byhistoriske arbejder, hvor flere forfattere samvirker, kender man også herhjemme til at der undertegnes en kontrakt. Selv om forfatterne ikke kommer på fast løn, vil de dog kunne have udbytte af at studere bogens kapitel om: Forfatter og opdragsgiver. Der er her gengivet et kontraktudkast som har interessante bestemmelser om dækning af kontorhold og rejseudgifter og bistand til stofindsamling og renskrivning. Hvor et lokalhistorisk værk har flere forfattere, er det dog – uanset kontrakt – helt afgørende at man grundigt har gennemarbejdet en

række problemer som for eksempel bogens opbygning og disposition, hvilken slags bog man sigter imod, hvilke emner der skal behandles, hvordan de fordeles mellem forfatterne; og alle disse spørgsmål behandles i et afsnit om organisation og planlægning af lokalhistoriske projekter.

Hvor der foreligger en kontrakt, nedsætter kommunen i reglen et navn til at varetage sine interesser i sagen. Her går Fladby og Winge varmt ind for et stadigt og fortløbet samarbejde mellem forfatter, navn og lokalsamfund. Man foreslår for eksempel at forfatteren holder foredrag og skriver artikler til den lokale presse for at opnå nyttige kontakter, erhverve viden om hvordan man bedst når frem til læseren og endelig for at skabe en forventningsfuld kreds af kommende købere. Det sidste tema er udbygget i kapitlet: Salg af by- og bygdebøger. Det vil måske overraske, at man foreslår forfatterne at fremlægge manuskriptudkast til drøftelse i det omtalte navn, men hensigten er bl.a. at undgå fejl som skyldes manglende kendskab til stedet og miljøet. Det er selvfølgelig forfatteren der har det endelige ansvar for manuskriptets udformning, men det er aldrig nogen skade til at lytte til gode råd, og det gælder ikke mindst når det drejer sig om den sproglige udformning. På dette område har nordmændene det unægtelig sværere end vi: skal bogen skrives på bokmål eller nynorsk, og skal sprogformen være moderat eller radikal?

Når manuskriptet omsider er blevet gennemlæst og gennemrettet og foreligger i sin endelige form, er det formentlig overbroderet med ændringer, tilføjelser og udstregninger. Et sådant manuskript – understreges det – må aldrig sendes direkte til trykkeriet. Det vil uvægerligt føre til mange fejl i satsen, mange korrekturer og formentlig også forhøjelser af trykkeriregningen. Her anbefales det at man tager moderne tekstbehandlingsudstyr i brug, derved kan man spare tid og penge og sikre sig et mere fejlfrit resultat. Dette lyder måske (endnu) som en utopi, men det er rigtigt, at »konklusionen må være at om ikke forfatteren allerede på forhånd har slikt utstyr og kan bruge det, bør nemda skaffe ham det og sørge for at han får den nødvendige oplæring i å bruke det.«

For adskillige forfattere er det vist noget af en gåde hvordan trykte bøger egentlig bliver til. Mange synes at mene at bøgerne falder ned fra himlen i fuldt færdig stand, og at den tekniske side af dette under i hvert fald ikke vedkommer forfatteren. Resultaterne af denne mangel på viden og

interesse kan være sørgelige, og bøgerne kan ofte blive uhensigtsmæssige med hensyn til grafisk udformning: format, skriftvalg og -størrelse, billedernes format, placering og meget andet. Ingen af disse ting er ligegyldige, der er ikke »blot« tale om æstetik, det drejer sig om i egentlig forstand kontante spørgsmål som vedrører læserens interesse for bogen, salget af den og værket økonomi. Disse problemer bliver behandlet i afsnittet: Fra manuskript og bildesamling til bok, som efterfølges af en fyldig og illustreret gennemgang af grafiske grundbegreber.

Den sidste tredjedel af bogen består af en række bilag: lister over kilder og litteratur, spørgelister om gårdhistorie, traditionsstof og den nyeste tids historie og gengivelse af loven om ophavsret og ret til fotografier. Bogen behandler altså virkelig mange af de spørgsmål man må tage stilling til når et lokalhistorisk arbejde skal føres igennem fra idé til bog. Ét er dog mærkværdigvis ikke omtalt: forholdet mellem tekst og billede. Under den måske afskrækkende betegnelse: lexivisualitet er der i de seneste år fremsat mange spændende tanker om hvordan man kan opnå et bedre samspil mellem tekst, tegninger og fotografier. Baggrunden for disse ideer er, at efter tre dage husker en læser 10% af en læst tekst, 20% af et billedindhold, men hele 65% af tekst + billede. Mange tror endnu at billeder, stregtegninger og grafer er en næsten ubetalelig luksus, og selv mange ellers moderne lokalhistoriske værker udnytter billeder, tematiske kort og illustrationer for dårligt og forkert. Billederne er hyppigt for små, og de kan ofte være drysset planløst rundt i teksten uden at have nogen egentlig funktion i bogen. (Lokal)historikere er temmelig konservative på dette område.

Omtrent samtidig med udgivelsen af Fladby og Wings bog er der kommet to andre norske værker som er udmærkede supplement til den. Det er Jørn Sandnes: *Handbok i lokalhistorie, faget og metoderne*, 1983, og Per Sandal: *Lokalhistorie*, 1983, som især behandler arkivernes indhold – jævnfør min omtale af disse to værker i *Heimen*, 1984. Det kan tilføjes, at også Dansk historisk Fællesforening i år udsender en vejledning i at skrive lokalhistorie, som har træk tilfælles med alle de tre norske bøger.

Knud Prange

N. J. Ringdal (red.): Frontlinjer i historiefaget. Universitetsforlaget Oslo. 1983, 164 s. Nkr. 150.

Redaktøren skriver i forordet, at et af bogens formål er at gøre nordisk historisk forskning mere internationalt orienteret, forstået som en større »export« af historisk viden. Han har valgt at løse opgaven ved en geografisk opdeling. 8 forskellige nordiske forfattere skriver om hver sit område.

Birgitta Odén står for indledning og N. J. Ringdal som sagt for redigering samt et »sideblik til Skandinavien«. Desuden er der en litteraturliste + en tidsskriftbibliografi.

Jens Chr. Manniches afsnit om fransk historiografi er helt helliget en temmelig grundig gennemgang af »Annaleskolen«. Den behandles historisk fra 1920'erne og frem til i dag. Der lægges vægt på de forskellige faser, »paradigmet« har gennemgået og de institutionelle rammer, det er foregået i. Nogle af de grundlæggende elementer i Annaleskolens historieopfattelse gennemgås og belyses med eksempler fra forskellige historiske fremstillinger (F. Braudel fx). Forfatteren nævner, at »den nye historie« har fået stor betydning uden for Frankrig i de senere år.

N. J. Ringdal ser udviklingen i USA's historiskrivning som hovedsagelig et generationsskifte, domineret dels af ændringer i uddannelsessystemet, med en forskydning fra humanvidenskabernes mod naturvidenskab, og dels tressernes »radikalisering« af universitetsmiljøet. På denne baggrund opridses nogle af de »nye historier«: Ny økonomisk historie, ny social historie, ny politisk (psyko-) historie og ny intellektuel historie. Dette sker dog uden særlig redegørelse for de metodiske principper, mere gennem en beskæftigelse med konkrete værker. Alle disse eksempler er taget fra amerikansk historie med det argument, at der er flere professionelle historikere, der beskæftiger sig med amerikansk historie, end med noget andet felt indenfor verdenshistorien.

Den britiske historie dækkes af David Gaunt i et indlæg, hvor de personlige præferencer er lagt forfriskende åbent frem. Han beskæftiger sig explicit kun med de der behandler engelsk historie, hvilket – som han selv gør opmærksom på – fører til uheldige udeladelser. Gaunt nævner nogle af de mere »spændende« tidsskrifter som *Past and Present*, *Social History* og *History Workshop Journal*, samt eksempler på de debatter, der har været ført i dem. De tendenser han i øvrigt tager op, er: demografi, debatten om den særlige engelske udvikling, og hvad han kalder »Den marxistiske forsknings-tradition«, et udtryk der dækker over det, der ellers kaldes »kulturalisterne«, folk som Raymond Williams, E. P. Thompson osv. De mere »renlårige« marxister beskæftiger han sig ikke meget med.

Bernhard Eric Jensens afsnit om tysk faghistorie er det længste og mest dybtgående i bogen. Han redegør for de fremherskende retninger i både øst- og vesttysk historie. Både den »historiske socialvidenskab« (Wehler og Kocka bl.a.), den nye historie og mellemstandpunkterne, foruden den østtyske marxisme-leninisme behandles, og deres respektive tilknytning til tidligere traditioner beskrives. Forskellene retningerne imellem belyses ved deres stilling til spørgsmålet om brud eller kontinuitet i Tysklands historie. Debatten om historikere og historieskrivningens partiskhed eller objektivitet og om teories betydning og relevans for

historieforskningen behandles også ganske udførligt. Dette afsnit er uden tvivl det hvor de teoretiske diskussioner behandles grundigst, og det fremstår langt mere gennemarbejdet end flere af de øvrige.

USSR's historieskrivning fremstilles af J. P. Nielsen som ren legitimering af sovjetstaten. Dette er ganske sikkert et væsentligt aspekt ved historieskrivningen i USSR, men det kan undre, at ingen af forfatterne til afsnittene om vesteuropæisk historie – bortset fra Tysklandsafsnittet – har beskæftiget sig med denne forsknings legitimerende karakter, omend den måske er mindre åbenlys. Der fremdrages eksempler på behandlingen af visse temaer fra russisk historie, fx. diskussionen om forskel eller lighed mellem udviklingen i Rusland og Vesteuropa, og hermed forudsætningerne for den russiske revolution; synet på Ivan IV (den Grusomme); og den russiske absolutisme. I alle disse tilfælde fremstilles forskningen som styret af de øjeblikkelige politiske konjunkturer i USSR. De områder hvor sovjetisk forskning anerkendes internationalt, og som derfor kunne være af større interesse som inspiration, fx E: M: Sjtajerman's værker om antikkens slavesamfund, nævnes ikke. Noget forsøg på at kritisere det teoretiske og metodiske grundlag for sovjet-forskningen gøres heller ikke. Dette kunne ellers have været langt nyttigere end denne temmeligt traditionelle »ideologikritik«.

Forfatterne til kapitlet om Latinamerika, Magnus Mörner og Roland Anrup, har opdelt afsnittet i dels forskningen i Latinamerika og dels den internationale forskning om Latinamerika. Ved læsning af det første afsnit får man en fornemmelse af, at de fleste af de retninger der nævnes, er inspireret andre steder fra. (Ny økonomisk historie fra USA, mentalitetshistorie fra Frankrig osv.). Dette nævnes da også explicit i afsnittet om forskning om Latinamerika, hvilket får en til at spekulere på, om den geografiske opdeling er så heldig her. Forfatterne skriver, at den latinamerikanske forskning ofte har stået i samfundsforandringens tjeneste, og at dette kan være en trussel mod »den objektivitet som enligt vårt förmenande måste eftersträvas för att historien skall kunna göra anspråk på att vara vetenskap. Man måste ju vara beredd att också acceptera sådana fakta och dra sådana vetenskapliga slutsatser som . . . kan förefalla ovälkomna eller obekväma« (s. 107). Ganske bortset fra spørgsmålet om hvorvidt objektivitet overhovedet er mulig eller ønskelig, drejer det at acceptere »uvelkomne« fakta sig ikke om objektivitet, men om videnskabelig hæderlighed. De synes implicit at gå ud fra, at objektivitetsproblemet er løst i vesteuropæisk historieforskning. Det forekommer at være en noget forhastet slutning, hvilket, Birgitta Odén også er inde på i sin indledning (s. 14–15).

Afrikaafsnittet af Tore Linné Eriksen koncentrerer sig om det østlige og sydlige Afrika. Han følger udviklingen fra kolonihistorien over den samfunds-

videnskabelige retning efter 1945, til den afrikanske regning – der var et opgør med kolonihistorien – og videre til, hvad han kalder »en bred radikal tradition« som er den, der gøres mest ud af, bl.a. Samir Amin og Basil Davidson nævnes. Specielle temaer indenfor denne tradition, som fx. økologisk historie, og modstanden mod koloniseringen og kolonistytet, tages op til nærmere behandling. Det fremhæves hvordan historieskrivningen om Sydafrika har været afhængig af at skulle bruges til forskellige formål. Først boertraditionen, hvis formål var at legitimere boernes kolonisering af området; dernæst en liberal – hovedsagelig engelsk – historieskrivning, der så en kapitalistisk udvikling som løsningen på raceproblemerne. Fra 1960'erne vokser en radikal retning, der ser Sydafrikas historie som en del af det verdensøkonomiske system, frem.

Bogens sidste del, skrevet af redaktøren, opdriser udviklingen i Skandinavien lige fra historismen, gennem »det kritiske gennembrud« og op til positivisme- og fagkritikken. N. J. Ringdal anser »den halve generation« lige før »68-generationen«, folk som Niels Thomsen, Kåre Lunden og Sune Åkerman for at være de fagligt mest nyskabende, uden at han dog gør særlig meget ud af de metodiske aspekter. Kvaliteten af »68-generationens« (læs: marxisternes) arbejder har ifølge N. J. Ringdal ikke tilnærmelsesvis kunnet leve op til de ideale fordringer fagkritikken lagde op til. Denne kritik kan ikke gøre det ud for en vurdering af fagkritikkens evt. fagligt nyskabende effekt, især da N. J. Ringdal mener at det er et kendetegn ved historiefaget at det oftest er »modne« forskere, der præsterer de store arbejder. (S. 134). Så spørgsmålet er om han ikke – alderen på »68-generationen« taget i betragtning – burde vente nogle år med en endelig dom over deres forskning.

Den generelle holdning til marxistisk forskning er i de fleste af indlæggene udpræget – omend ofte udtalt – negativ. Det gælder især de svenske og norske bidrag. Denne anti-marxisme virker temmelig malplaceret i Danmark, hvor der er tradition for en højere grad af »sameksistent«, forstået som dialog og anvendelse af hinandens resultater, naturligvis med visse undtagelser. Man savner i det hele taget en kritisk vurdering af den marxistiske historieforsknings teori, metoder, og resultater; et sted hvor en tematiske opdeling kunne have været mere hensigtsmæssig. Marxistisk historie er jo andet og mere end det der praktiseres i USSR.

Bogen slutter med en beklagelse af, at skandinaviske forskere, når de overhovedet beskæftiger sig med andet end den nationale historie, kun er inter-skandinaviske og ikke internationale, og at nordiske historikere sjældent eller aldrig citeres internationalt. Som det siges: »Norden er primært låner« i det internationale historikermilieu.

Når forfatteren selv er inde på (s. 143), at de internationalt orienterede tendenser i nordisk historie ligger i subdiscipliner, kan man undre sig

over, at dette ikke har fået lov til at styre bogens opdeling i højere grad end tilfældet er. Valget af geografi som princip for opdelingen er nemlig en af de ting ved bogen, der kan diskuteres. Uden at være blind for at »historikermilieuet« i de forskellige lande kan have (stor) indflydelse på den enkeltes valg af emne og metode, forekommer det mig at man kunne have nået en højere grad af anvendelighed, ved at have valgt en tematisk opdeling. Det er Birgitta Odén også inde på i sin indledning, men sigtet at det »helt enkelt [var] lettere att finde metarbetare, når länder, inte subdiscipliner, tilläts styra urvalet«. Hvilket virker utilfredsstillende, når der er tale om en bog, der tænkes anvendt til undervisning. Den geografiske opdeling medfører en tendens til at overbetone de forskellige »skolers« nationale karakter, på bekostning af en vurdering af disses indbyrdes ligheder og forskelle, såvel teoretisk som i praktiske analyser. Som det fremgår har den geografiske opdeling yderligere fået flertallet af forfatterne til at koncentrere sig om de respektive områders egen historie, hvilket har medført, at nogle af de vigtigste værker og nyudviklinger ikke har fået plads. Man behøver blot at nævne M. I. Finley og G. E. M. de St. Croix' behandling af økonomien og klassekampen i antikken, foruden naturligvis kvindehistorien.

Et andet problem ved bogen er redaktørens manglende styring af bidragene; hvis en sådan bog skal give et overblik, er det en forudsætning, at de enkelte afsnit er nogenlunde ensartede. I dette tilfælde er der meget stor forskel på forfatternes vægt på, dels det teoretisk/metodiske, og dels referat af forskningsdiskussioner og opremssing af forfatterens bud på centrale værker. De fleste af afsnittene er meget lidt meddelsomme, når det gælder de mere teoretiske aspekter og de forskellige tendenser. Med hensyn til litteraturlisten, er forskellene i omfang og udvælgeskriterier mellem de enkelte dele så stor, at anvendeligheden mindskes.

Bogens største svaghed er efter min mening, at alt for stort et emne har skullet presses ned på alt for lidt plads. Dette har gjort at flere af afsnittene er direkte overfladiske, noget man faktisk ikke kan bebrejde forfatterne, da opgaven har været nærmest umulig.

Det nævnes i forordet, at bogen planlægges anvendt i undervisningen i metode ved historiestudiet i Danmark. Det forekommer ikke at være nogen særlig god idé. Dertil er flere af afsnittene for lidt metodiske og tilgangen for snæver. Disse indvendinger skal dog ikke skjule, at der her er tale om en kortfattet og overordentlig letlæst indføring i visse af de aktuelle tendenser i historieforskningen, hvorfor den vil kunne læses med udbytte af den der ønsker en elementær introduktion til disse.

Johan Jensen

Klaus Egeberg: »Til oplevelse af historisk sans« – en analyse af tre lokalhistoriske årbøger. Skrifter udgivet af Lokalhistorisk Afdeling, nr. 8. København 1983. 136 s. Kr. 48,80.

Der har i mange år været ført en, til tider, livlig debat om righshistorie-lokalhistorie, fagfolk-amatører, amtssamfundenes mål med historie og midlerne til gennemførelse af disse mål m.m. Denne debat er dog, som Klaus Egeberg også gør opmærksom på i indledningen til sin bog, oftest blevet ført på et meget løst grundlag. Den har i høj grad været præget af manglende konkret viden om de forhold, man debatterede. Hvem er medlemmer af amtssamfundene?, hvem skriver artikler i årbøgerne? og hvad handler de om?, hvordan er artiklerne skrevet?, hvordan modtages de af læserne? m.v. Klaus Egeberg har forsøgt at besvare nogle af disse spørgsmål.

Bogen er oprindeligt et speciale, og anledningen til udgivelsen er det forståelige behov, der har været for at få undersøgelsens resultater bragt ud til en større offentlighed.

Udgangspunktet er, at hvis årbøgerne er det vigtigste bindeled mellem samfundenes styrelser og medlemmerne, så kan det være relevant at underkaste dem en nærmere undersøgelse. Formålet er herefter afgrænset til at få et samlet og detaljeret billede af udviklingen i en landsdels lokalhistoriske årbøger med hensyn til forfatterrekruttering, indhold og læserskare.

Geografisk er valgt de gamle Århus, Randers og Skanderborg amter, da dette område har været grobund for 3 lokalhistoriske samfund: »Historisk Samfund for Randers Amt« fra 1906, »Historisk Samfund for Århus Stift« fra 1907 og »Østjysk Hjemstavnsforening« fra 1936. Det er disse tre samfunds årbøger analysen drejer sig om.

For at gennemføre analysen er forfatterne og artiklerne rubriceret i 3 skemaer. Forfatterne i et 14-punkts skema, som rubricerer dem efter erhverv og uddannelse. Artiklerne rubriceres først i et skema på 20 rubrikker, hvor deres emne er styrende for placeringen, og dernæst i et skema, alt efter om den har noter, omhandler land eller by, hvilken periode og lokalitet den behandler, om den beskriver en udvikling eller en stilstand og endelig om det er en analyse, en beretning, en erindring eller en kildepublikation. Denne type skemaer er dog ikke uden problemer. De kan virke som en lidt tilfældig ordning af de konkrete artikler, frem for et bevidst forsøg på at få besvaret nogle konkrete spørgsmål omkring forfatterne og artiklerne. F.eks. er det problematisk, at forfattergruppen: jordbrugere, indeholder alt lige fra godsejere til husmænd, og at emnegruppen: landboforhold, ligeledes indeholder alt, lige fra godser til huse.

Uden at tage skyldig hensyn til variationerne i årbøgerne imellem og udviklingen over tid, kan analysens resultater summeres op, som følger. De

mest ydende forfattere er de »professionelle vidensformidlere« lærere, faghistorikere og forfattere, hvor der efter 1950 har været et fald i antallet af lærere og forfattere, men en tilsvarende vækst i antallet af faghistorikere. Hertil kommer, at forfattergruppen gennemgående består af lidt ældre mænd, over 60 år. Der er meget få kvindelige forfattere. 4 emner har særligt optaget forfatterne, nemlig personall historie (præster, lærere og gods ejere), enkeltbygningers historie (herregårde, bøndergårde og kirker), landboforhold (livet på landet) og stedsbeskrivelser (sognehistorier). Om artiklernes karakter kan konkluderes, at langt den overvejende del handler om personer og forhold på landet, der er næsten ingen artikler om byernes forhold, at de fleste artikler omhandler perioden 1750–1900, at langt de fleste artikler er resultatet af et selvstændigt studium, de færreste er erindringer, beretninger eller kildepublikationer, og endelig at de fleste artikler efterhånden er forsynet med noter og henvisninger. Endelig har ingen af de 3 samfund, på noget tidspunkt, haft mere end 0.3–0.7% af indbyggerne i deres område som medlemmer, og at efter 2. Verdenskrig er der sket en stagnation/et fald i antallet af medlemmer, og at størsteparten ikke længere bor på landet, men i byerne.

Ser vi bort fra de kritiske bemærkninger, der kan rejses omkring de anvendte analyseskemaer, så må undersøgelsens resultater karakteriseres som velunderbyggede, hvilket de klart opbyggede bilagstabeller stærkt bidrager til. Til fulde opfylder undersøgelsen sit formål, at give et samlet og detaljeret billede af de 3 årbøger med hensyn til forfatterne, indhold og læserskare. På denne baggrund kan bogen anbefales til alle interesserede.

Det er dog et åbent spørgsmål, hvordan bogen kan bidrage til det videre perspektiv der lægges op til i indledning og konklusion, nemlig diskussionen af amtssamfundenes krise. Denne krise, hvis synlige udtryk bl.a. er stagnerende/faldende medlemsstal og vanskeligheder med at fylde årbøgerne, kan have mange årsager. Måske skyldes den at flertallet af medlemmerne idag bor i byen, medens bystoffet er ganske underprioriteret. Måske skyldes den, at artiklerne handler om det samme som for 60 år siden, altså at der ikke meddeles noget nyt, men snarere trivialiteter. Måske skyldes den, at man ikke beskæftiger sig med de væsentlige emner ud fra klar problemstilling, som så analyseres igennem. Disse 3 forhold er forfatteren selv inde på, men måske skyldes den nogle helt andre. Måske skyldes den, at der efter Verdenskrigen har været flere og flere faghistorikere og studerende blandt forfatterne, og at disse skriver om, for læserne, uinteressante emner på en forkert måde. Dette kunne vel lige så godt være årsagen. Tilsyneladende var der ingen krise før krigen, men da skrev faghistorikerne heller ikke så meget. Ligger forklaringen her, så er løsningen ikke at man beskæftiger sig med mere væsentlige emner (hvordan be-

stemme, hvad der er væsentligt?) , at man anskuer tingene ud fra en problemstilling (hvorfor skal man det?) og at man forsyner artiklerne med noter og henvisninger (til gavn for hvem?). Disse krav er jo blot en gentagelse af dem Johan Hvidtfeldt og Albert Olsen i 1940'erne, og andre faghistorikere siden hen, har rejst, og som kort sagt går ud på at amatørerne skulle efterligne fagfolkene. Tilsyneladende hjalp det jo ikke ret meget, når artiklerne idag stort set ligner artiklerne for 60 år siden, når vi ser bort fra noter og henvisninger.

Hvem siger i det hele taget, at der er krise i det lokalhistoriske arbejde. Amtssamfundene er måske i krise, men, så vidt jeg ved, er der i de senere år dukket en mængde nye lokalhistoriske foreninger op, som rekrutterer medlemmerne fra mindre områder. Måske skulle amtssamfundene undersøge, hvad det er, som har bragt de mindre foreninger frem.

Så vidt jeg kan se, kan årsagerne og de eventuelle løsninger på amtssamfundenes krise ikke alene bestemmes ved en analyse af årbøgernes indhold. Herved opnår man allerhøjest indicier. Krisens årsager skal nok søges i det forhold, at årbøgerne ikke opfylder de krav læserne stiller til dem. På dette område er vores viden endnu mere begrænset. Vi ved intet om de potentielle medlemmers historiefølelse, hvilke emner der interesserer dem, hvordan de mener formidlingen skal finde sted o.s.v. Det må være i spændingsfeltet mellem medlemmernes opfattelse af historien og dens formidling og det der konkret formidles gennem årbøgerne, at krisen har sine årsager, og løsninger skal findes. Hvor Klaus Egeberg har kastet lys over den ene side af problemstillingen, så ligger den anden stadig hen i mørke.

Jens Christensen

Jørgen Würtz Sørensen: Bondeoprør i Danmark 1438–1441. En analyse af rejsningernes økonomiske, sociale og politiske baggrund. Landbohistorisk Selskab, 1983. 159 s., ill. kr. 88.

Det var på høje tid, vi fik denne bog. Det var på tide, at K. Fabricius' ufuldstændige og kildekritisk tvivlsomme artikel om det 15. århundredes bondeoprør fra århundredeskiftet fik en afløser; og det var på tide, at Jørgen Würtz Sørensens speciale fra 1974 forlod skrivebordsskuffens og de få cirkulerende kopiers stude og blev til en bog.

Problemet med skrivebordsskuffeprodukter er jo, at de efter nogle års forløb helst skal revideres og have indoptaget og bearbejdet nyere forskning og nyere synspunkter. Dette er da også sket i dette tilfælde. Der er således indarbejdet noget nyere litteratur samt sket en udvidelse af materialet med nogle indledningsafsnit. I det første redegøres der på basis af H. A. Landsbergers og Rodney Hiltons arbejder kort og overskueligt for nogle nyere teorier om bondeoprør med klar tilslutning til Hiltons

materialistiske opfattelser. Dertil kan man glæde sig over det første forsøg på et overblik over danske middelalderlige bondeoprør før 1438. Her nås den interessante konklusion, at danske bondeoprør (så vidt materialet strækker) var præget af en fast organisatorisk praksis med beslutning på tinge og udsendelse af budstikke eller »vidje og brand«. Man har altså benyttet lokalsamfundenes politiske og 'kommunikationsmæssige' strukturer fremfor blot den kaotiske spontanitet, som man ofte mere og især mindre bevidst forbinder med middelalderlige bondeoprør. Tendensen i afsnittet er i forlængelse af dette, at oprørene opfattes som autonome bondebevægelser, mens evt. overklassedeltagelse bagatelliseres. Dette kan måske nok i visse tilfælde forekomme lidt tvivlsomt. Mere tvivlsomt forekommer det mig imidlertid, at hele perioden fra 1250 til 1440 opfattes som præget af den senmiddelalderlige krise. Denne opfattelse er ganske vist efterhånden meget udbredt og nærmer sig snart den fastslagne visdoms stadi. Stedet er ikke her til at gå ind i en nærmere diskussion af dette synspunkt, men blot til at påpege, at det indebærer en ret så ukonventionel anvendelse af ordet 'krise'. 'Krise' er i begrebets natur en undtagelsestilstand, og hvis noget nær halvdelen af dansk middelalderhistorie skal opfattes som præget af krise, må man i det mindste kræve en nøje redegørelse for, hvorledes begrebet anvendes, og med hvilket formål. Og måske kunne man også anbefale, at de, der i fremtiden vil beskæftige sig med bondeoprør o.m.m. i den ældste del af »kriseperioden« overvejer, om ikke andre forklaringer virker nok så overbevisende.

I forbindelse med revisionen har JWS i øvrigt fået den glimrende idé at placere den obligate kilde- og forskningsdiskussion til slut i bogen, således at den almindeligt interesserede læser slipper for straks at køre træet i disse for ikke-specialister tørre og kedsommelige, men i øvrigt glimrende diskussioner. Der er dog blevet efterladt visse støberande her, idet der flere gange tales om, hvorledes tingene »vil« blive brugt eller »skal« bruges i fremstillingen, ligesom der en gang eller to forudsættes noget bekendt i selve behandlingen fra disse diskussioner. Støbeprocessen er i det hele taget ikke forløbet helt heldigt, idet der forekommer ganske mange trykfejl og udfald af ord og hele linier. Men bortset fra det, er der kommet en både spændende og letlæst bog ud af det, som burde kunne appellere til en væsentlig større læserskare end de få specialister.

Efter de indledende afsnit får vi så en nøgtern beskrivelse af det beklageligt lidt vi véd om begivenhedsforløbet i forbindelse med oprørene og dettes samspil med tidens dramatiske storpolitiske begivenheder. Kendskabet til begivenhedsforløbet er sfa. den kildekritiske sigtning på flere punkter blevet mindre, end det var før. På andre er der til gengæld hentet ny viden. Man bemærker således især 'minimums' lokaliseringen af de områder i ho-

vedsageligt Ribe stift som var i oprør i 1439 samt indkredsningen af, at den sagnomspundne nordjyske oprørsleder Henrik Tagesen havde gods i oprørsegnene og den meget sandsynlige antagelse, at hans motiver skal søges i et modsætningsforhold til den nordjyske 'Gyldenstjerneklan'.

Bogens største force er imidlertid nok, at den rummer det første alvorlige og dybtgående forsøg på at give en årsagsforklaring på disse oprørsbevægelser. Dette og fremstillingen i det hele taget er båret af den stringent gennemførte tese, at oprørene var udsprunget af »en konflikt mellem de jordejede stænders præstationskrav og landbefolkningens manglende villighed til at honorere disse« (s. 100), hvilket overbevisende dokumenteres vha. den landfredsforordning, som fulgte i oprørens kølvand. Der jages da ihærdigt i kildematerialet og i landbrugskriseforskningen fra før 1974 for at finde tegn på et stigende økonomisk pres på bønderne i perioden op mod og omkring 1440. Denne periode bestemmes på basis af kriseforskningen som landbrugskrisens stabiliseringsfase, hvor der var tilvejebragt en ny balance mellem antallet af jordbrugere og den i brug værende jord. Dermed blev det muligt for jordejerne at standse det fald i afgifterne, som var fremkaldt af mangel på jorddyrkere, samt gradvis at øge det økonomiske pres på bønderne i mere eller mindre legale eller legaliserede former. Med den ivrige og vellykkede eftersøgning efter kilder til ikke mindst mindre legale former for øgede økonomiske byrder samt den klare opstilling af problemfelterne ydes der et vægtigt bidrag til periodens socialhistorie. Så tilgiver man gerne, at der ikke har været kræfter til at indarbejde den social- og økonomisk-historiske forskning vedr. perioden, der er fremkommet efter 1974. En sådan ville dog næppe have forrykket billedet meget, undtagen måske på et enkelt punkt, som jeg skal vende tilbage til.

Fremstillingen inspirerer i øvrigt til at forsøge at supplere billedet af de økonomiske tovtrækkerier i perioden op mod oprøret. Efter den nordjyske rejsning i 1441 foreligger der 3(4) forskellige tingsvidner om, at godsejere har fået stjålet eller afbrændt deres »ejendomsbreve« i forbindelse med oprøret, hvoraf det ene dog måske er diskutabelt. Men oprørernes interesse for adkomstbreve er dog klart dokumenteret. Datidens adkomstbreve er karakteristiske ved, at de opregner afgifterne af hver enkelt gård, og det bliver da særdeles nærliggende, at bønderne ligesom de engelske i 1381 har lagt vægt på at tilintetgøre de juridiske beviser for afgifternes størrelse. Disse kunne jo i en situation, hvor afgifterne var faldet, bruges til at forsøge at tvinge dem tilbage til et tidligere niveau, og man får da en stærk mistanke om, at nordjyske godsejere har forsogt sig ad denne vej.

Af særlig interesse i forbindelse med årsagsproblematikken er også de eksempler, JWS har fundet på, at godsejere eller deres fogeder har opkrævet afgifter el. lign. af *andres* fæstebønder. Ikke mindst

fordi Landefredsforordningen 1442 også synes at rette sig mod sådanne ting. Det er en kendt sag fra andre bondeoprør, at sådanne sammenbrud i den sociale orden, hvor bøndernes betalte beskyttere ikke var i stand til at beskytte dem, i særlig grad var egnet til at fremkalde deres raseri.

En konsekvens af bogens bærende tese er, at kong Erik af Pommerns, lavadelens og selvejerbøndernes specielle rolle i rejsningerne nedtones kraftigt i forhold til tidligere behandlinger. Det er dog nok et spørgsmål, om ikke JWS ville have vægget selvejerbønderne og deres grunde til at deltage noget mere, hvis han havde haft lejlighed til at overvære de senest fremkomne bidrag til beskrivelsen af selvejerbøndernes situation i senmiddelalderen, inden bogen blev skrevet (jvf. Historie XV, I s. 55ff og Fort. & Nut. XXXI s. 33ff m. henvisn.). Selvejere nævnes faktisk eksplicit i den såkaldte Vendsherredserklæring fra 1440 blandt dem, der har trodset overklassens bestræbelser på at monopolisere naturens frie goder i form af jagt og fiskeri. I det oprørske Vends herred var der på Reformationstiden de 15–20% selvejerbønder (E. Porsmose: Den regulerede landsby, 1981 s. 312), som det er almindeligt at regne med som gennemsnit i jyske herreder syd for Limfjorden, og som også af JWS nævnt, er der en klar mulighed for, at de ekstremt lave selvejerprocenter i Vendsyssell i betydelsen af 1500-tallet hænger sammen med afstraffelsen af 1441-oprørerne. Selvejerkategorien rummede delvis særdeles velstående bønder, men under hårdt pres, og det er en kendt sag fra mange bondeoprør, at det var de bedst stillede blandt bønderne, der rummede det kraftigste oprørspotentialer.

Et andet og måske væsentligere problem er kong Eriks direkte og især indirekte rolle i forbindelse med oprørene. Ældre forfatteres antagelse, i lighed med Rigsrådets samtidige proklamerede opfattelse, at bondeoprørene skyldtes Eriks opvigling af bønderne kan naturligvis roligt forkastes. Det lå ikke i hans magt; i hvert tilfælde ikke medmindre der i forvejen forelå en spændt situation. Men det er et spørgsmål om ikke JWS går for langt i sin iver efter at afvise sådanne idealistiske opfattelser. For mig at se mangler der en anledning til eller en udløsende faktor i forbindelse med oprørets udbrud i 1438. De fundamentale økonomiske årsager er klare nok, men de forskellige tovtrækkerier om herlighedsafgifter, ulovligt gæsteri*), ekstra »beder« osv. var typisk lokale problemer mellem enkeltgodsejere og deres fæstebønder eller enkeltlensmænd og kronens bønder eller selvejerre. Der skal noget ekstra til for at generalisere en spændt atmosfære til landsdels- eller landsomfattende bondeoprør. En sådan opflammende faktor synes

netop at foreligge med kong Eriks bortrejse i juni 1438 og senere afsættelse. JWS mener, at kongens bortrejse har haft den betydning, at lensmændene nu ukontrolleret kunne kaste sig ud i ulovlige udpresninger (s. 125). Men det virker lidet sandsynligt, at de alle og straks og på én gang skulle kaste sig ud i et sådant projekt, således at landet af den grund stod i flammer umiddelbart efter kongens bortrejse. Derimod forekommer det overvejende sandsynligt, i betragtning af førkapitalistiske bønders generelle og næsten grænseløse tillid til kongen som deres ven og beskytter, at kongens bortrejse tilsyneladende forårsaget af pres fra netop de onde lensmænd og herremænd, som bønderne havde et yderst spændt forhold til, har kunnet få raseriet til at koge op.

Ifl. det bevarede kildemateriale havde Erik ovenikøbet i særlig grad kvalificeret sig i rollen som bøndernes beskytter umiddelbart før sin afrejse. Således meddeler rigsrådets indkaldelsesbrev til den senere Christoffer af Bajern af 27.10. 1438, at kong Erik før sin afrejse havde ladet den sjællandske almue hyldes sin fætter, hertug Bugislav og lovet dem »al den frihed, som de bad ham om« (Hude, Aktstykker s. 5). JWS stiller sig lidt tøvende til denne oplysning, men argumentationen imod forekommer ikke ganske overbevisende. Især i betragtning af, at oprøret startede netop på Sjælland umiddelbart efter kong Eriks bortrejse for dernæst at brede sig til hele landet. Bønderne mistede heller ikke interessen for kong Erik efter hans afrejse, idet de sendte klager til Erik på Gotland over overklassens fremfærd (ib. s. 27). Deres interesse for en værneherr viser sig i øvrigt klart i, at nogle jyske bønder efter at have opgivet at få hjælp fra Erik af Pommern henvendte sig til den nærmeste anden mulighed, herren af Slesvig grev Adolf af Holsten og fik ham til at påtage sig deres sag overfor de kongelige lensmænd. Endelig kan rigsrådets hastværk med dels at få indkaldt og dels at få valgt Christoffer af Bajern til konge opfattes som i hvert tilfælde delvist betinget af, at man var bekendt med denne logik: hvis man kunne skaffe bønderne en ny værneherr til erstatning for den gamle, kunne man håbe på, at dette ville berolige dem. Der er altså al grund til at tro, at bønderne havde »rigspolitiske mål« (jvf. s. 125), i hvert tilfælde en del af oprørsperioden, i den forstand, at de ønskede Erik af Pommern reetableret som deres værneherr, selvom de næppe har haft større interesse for det storpolitiske spil mellem konge og rigsråd.

Kong Eriks aktive indsats i forbindelse med bondeoprørene er det nok noget vanskeligere at få hold på. JWS er mest tilbøjelig til at tro, at den i hovedsagen har bestået i forsøg på at berolige bøn-

*) I den såkaldte »Presbyter Bremensis' holstenske krønike« fra 1448 findes der et særdeles instruktivt eksempel på, hvorledes samtiden forestillede sig, at voldgæsteri kunne foregå (Anna Hudes oversættelse (1903) s. 69f).

derne. At dette skulle have været hans eneste interesse i sagen forekommer dog lidet troligt i betragtning af de foreliggende oplysninger. Det synes således hævet over tvivl, at Erik vejrede morgenluft i forbindelse med det nordjyske oprør 1441 (s. 74ff). Om sin tidligere aktivitet meddeler han selv i et brev 25.7. 1439 til skåningerne og jyderne: »at vi skrev til dem og bad dem komme til os; det gjorde vi aht. alménvellet. . . fordi vi gerne havde hjulpet til, at alle sager måtte være kommet til kærlighed og til gode mellem dem alle« (Hude, Aktstykker s. 41). Det er tænkeligt, at de breve, han har sendt rigsrådet med bøndernes klager (ib. s. 27) og hans tillidsmand, bisp Thorlavs optræden i Jylland med ifl. rigsrådet skriftlige instruktioner om »at råde dem (de oprørske bønder) og styre dem til gode« (ib. s. 10) skal ses i denne sammenhæng, og at Eriks politik har været at prøve at etablere sig en mæglerrolle eller evt. en rolle som voldgiftsdommer mellem bønderne og rigsrådet. Dette kunne passe med den almindelige opfattelse af årsagen til Erik af Pommerns 'kongestrejke': at han regnede med, at der ville opstå så stort kaos, at man ville trygle ham om at komme tilbage og da på hans egne betingelser. Men om han evt. har spillet et dobbeltspil i denne sammenhæng lader sig næppe afgøre endeligt. Det ser i hvert tilfælde nærmest ud som om, det er noget sådant han har for efter afsættelsen i sommeren 1439: På den ene side opfordrer han befolkningen i Skåne og Jylland til at presse på for at få etableret en voldgift mellem rigsrådet og sig selv, hvilket jo forudsætter, at han holder sig på legalitetens grund, hvilket han også argumenterer kraftigt for, at han har gjort. Men på den anden side opfordrer han til, at man behandler Christoffer og »dem, der er med ham. . . som Jeres åbenbare fjende« (ib. s. 41).

Imidlertid er det nok lettere for en romanforfatter end for en fantasiløs historiker at udrede Erik af Pommerns opførsel efter mødet i Kalmar 1436.

Det væsentlige for at forstå bondeoprørene og deres udbrud er dog næppe kong Eriks indsats, men derimod hvorledes den og især kongemagtens rolle i almindelighed har været opfattet af bønderne – i det omfang vi måtte være i stand til at sætte os ind i dette. I den sammenhæng er det *også* tankevækkende, at de tre gange danske konger er blevet afsat, fulgtes afsættelserne hver gang før eller siden af bondeoprør.

Ovenstående antyder, at det sidste ord ikke er sagt med denne, såvel som med nogen anden bog. Men nu har vi et tidssvarende og yderst kvalificeret grundlag at diskutere på, og at det er der al grund til at lykønske os og Jørgen Würtz Sørensen med. Bare vi var ligeså heldigt stillet mht. Klementsfejden 1534, men her må vi fortsat i hovedsagen basere os på et totalt forældet værk fra 1853–54.

Anders Bøgh.

Merete Birkelund: Troldkvinden og hendes anklagere. Danske hekseprocesser i det 16. og 17. århundrede, med bilag om processerne i Østjylland. Arusia – historiske skrifter III, Århus 1983. 171 s. ill. kr. 100 excl. moms.

I de sidste 5–10 år har en fornyet interesse for udforskningen af de danske hekseprocesser i det 16. og 17. århundrede, set dagens lys. Baggrunden er dels det generelle interessenkrift indenfor historievitenskaben mod de økonomiske, sociale og bevidsthedsmæssige forhold hos fortidens »almindelige« mennesker, dels en livlig debat blandt udenlandske historikere om hekseri og troldom, og ikke mindst kvindebevægelsen, som har været igangsættende omkring udforskningen af kvindernes historie, herunder også udforskningen af hekseri og troldom. Den øgede interesse har bl.a. givet sig udslag i en række historiske specialer, hvoraf den foreliggende bog er en omarbejdelse af Merete Birkelunds speciale fra 1981 ved Århus Universitet.

Bogens formål er ikke at opstille en hekseteori, dem er der nok af. Det, der mangler, er empiriske undersøgelser af deres holdbarhed. Formålet er i stedet at præsentere historikerens arbejdsproces, at fremlægge et kildemateriale og fortælle hvor meget/lidt, der kan udtrages af det. Den tidsmæssige ramme er Reformationen til ca. 1700, fra kildematerialet dukker op, til processerne ophører. Tilgangsvinklen er primært juridisk, da det vigtigste kildemateriale er retsdokumenterne.

Der er tale om en 2-delt undersøgelse: 1. en generel undersøgelse, som dækker hele landet og bygger på trykt materiale, f.eks. artikler i amtsår-bøger og 2. en lokalundersøgelse, der dækker 3 len i Østjylland: Århusgård, Skanderborg og Åkjær, og bygger på utrykt materiale, først og fremmest landstingsdombøger. Bogsigten med delingen af undersøgelsen er et forsøg på at klarlægge om lokalundersøgelsens resultater er typiske i forhold til hele landet.

Efter et afsnit om retsgrundlaget, særligt troldomslovgivningen og den processuelle fremgangsmåde, gennemføres en række sociologiske og juridiske delundersøgelser på baggrund af kildematerialet. Hovedoverskrifterne er her 1. Processernes geografiske og kronologiske fordeling. Det viser sig, at der er flest processer i Vestdanmark, og at der er en kraftig ophobning omkring 1620. 2. Domme: deres fordeling på retsinstancer, personer og perioder og vurderingen af beviserne. Det fremgår her, at jo længere op i retshierarkiet man kommer, jo større er chancen for frifindelse, men 55–70% af de anklagede bliver dog dømt skyldige. Endelig falder antallet af domfældte perioden igennem. Det vigtigste bevis i trolddomssagerne var »loven ond med efterfølgende skade bevidnet«, men udlæggelser, rygter m.v. indgik også i bevisførelsen mod de anklagede. 3. De anklagede: kønsfordeling, civilstand, alder, social stand m.m. Konklusionen er

her, at den person, som var mest udsat for at få troldomsrygte, var en kvinde, enke, over den fødedygtige alder, af fattig til jævn stand. 4. Anklagerne var ofte personer, som i forvejen kendte den anklagede, og som boede indenfor en radius af 5–10 km fra denne. Der er desuden en tendens til at anklageren var lidt mere velstående end den anklagede. 5. Anklagerenes indhold: djævlepagt, sort magi og hvid magi. Langt de fleste sager drejer sig om sort magi, troldom (om en konkret påført skade), en mindre del drejer sig om hvid magi (helbredelse), men oftest i forbindelse med troldom. Ingen anklagede vel en klog kone med mindre den kur, hun havde ordineret, slog fejl. Endelig er der, i Danmark, meget få sager om djævlepagt. 6. Tilståelserne: indhold, tilblivelse, udlæggelser og de dømtes forhold til deres egen skyld. Der var flere måder at få en tilståelse frem på. Efter dødsdom måtte pinligt forhør udføres, hvor tortur var tilladt. Andre måder var at lokke eller true den anklagede. Det er klart, at under tortur kunne man få mange tilståelser frem, med næsten det indhold man ønskede. Der var dog ikke mange tilståelser om djævlepagt og hvid magi. Til gengæld er der mange om kollektiv troldom, hvilket igen kunne føre til, at de dømte udlagde andre personer, som udøvere af troldom. 7. Troldomsudøvelsens metoder: materiel teknik, ord og modforholdsregler. Der er ikke mange tilfælde af anvendelse af forskellige genstande: voksdukker m.m. i processerne. I de fleste tilfælde var det forgørelse ved hjælp af ord, altså at anklagede har lovet ondt, og at det er gået i opfyldelse. 8. Årsagerne til troldomsbeskyldningerne. Langt de fleste troldomsbeskyldninger opstod i forbindelse med nabostridigheder, f.eks. i forbindelse med brud på markfred, udpantning, lån mellem naboer. Andre årsager var afslag på tiggeri og tilfælde hvor troldkvinden først var blevet forulempet af anklageren. Oftest var det dog sådan, at en person i forvejen skulle have et troldomsrygte, før man tog hendes trusler alvorligt. Selve troldomsrygtet kunne bl.a. opstå gennem udlæggelser. 9. Den folkelige og den lærde tradition. Der er forskel på de to traditioner. I den folkelige opfattes troldom primært som helt konkrete sager af individuel karakter. Når djævelen optræder, er det som hjælper for troldkvinden. I den lærde tradition spiller djævelen en fremtrædende rolle. Her er han herre, og troldkvinden slutter en pagt med ham. Her er der også tale om kollektiv troldom. Det er formodentlig en ændring i den lærde tradition, der er årsag til processernes ophør i slutningen af 1600-tallet. Til sidst diskuteres troldomsanklagens funktion, og her lægger forfatteren vægt på, at man gennem troldomsanklageren søger forklaring på en begivenhed, man ikke kender årsagen til. Ved at rejse anklagen bliver årsagen kendt: det er troldkvinden, som er skyld i begivenheden.

Undersøgelsen ledsages af 3 bilag, hvor det første gengiver lovparagraffer angående troldom fra Jyske Lov til Danske Lov. Det andet bilag indehol-

der en række tabeller til undersøgelsen. Disse burde nok have været indarbejdet i teksten. Jeg forstår godt, at man kan være ængstelig for at overfylde teksten med for mange tal, men her drejer det sig kun om 11 tabeller, enkle og overskuelige i deres opbygning. Det er snarere irriterende, at man skal om til bilaget for at finde de tal der omtales i teksten. Endelig er det 3. bilag referater af de enkelte processer i lokalundersøgelsen. De bygger på retsdokumenterne og læsningen af dem giver et meget godt billede af, hvordan processerne forløb, hvad anklagerne lød på o.s.v.

Det er vanskeligt, som lægmand, med begrænset viden om de her behandlede emner, at gå nærmere ind på undersøgelsens resultater. Det vil jeg derfor undlade. I stedet vil jeg pege på nogle metodisk-teoretiske problemer i forbindelse med udforskningen af troldomstro og troldomsprocesser.

Formålet med bogen er altså ikke at udvikle en ny hekseteori, men at præsentere historikerens arbejdsproces, fremdrage kildematerialet og fortælle hvor meget, eller hvor lidt, der kan udtrækkes af det. Dette er, så vidt jeg kan se, en lidt farlig fremgangsmåde. Hvordan stiller man spørgsmål til et materiale, hvis man ikke har en teori at stille spørgsmålene ud fra, eller vigtigere, hvordan afgøre hvilke spørgsmål der er relevante og hvilke ikke. Er de spørgsmål forfatteren her stiller de mest relevante, eller kunne der stilles andre, som kildematerialet også kunne besvare, og som måske ville være mere relevante for forskningens udvikling. De spørgsmål, Metete Birkelund, og de øvrige hekseforskere, stiller, er overvejende sociologiske og juridiske. Måske skulle der stilles helt andre?

At der lægges stor vægt på den juridiske side af sagen, hænger selvfølgelig sammen med, at det vigtigste kildemateriale er retsdokumenter. Det er derfor vigtigt at få klarlagt, hvordan retssagerne forløber, hvordan bevisførelsen er o.s.v., men det virker som om det bliver derved. De afhandlinger jeg har stiftet bekendtskab med, bruger alle megen tid og plads på at udrede de samme juridiske forhold, i stedet for at komme videre. Måske er tiden inde til at betragte de juridiske aspekter som belyst, og i stedet anvende kræfterne på andre forhold. Redegørelserne for de juridiske forhold ligner i høj grad hinanden hos de forskellige forfattere. Det er vel ikke nødvendigt, at alle skal starte forfra hver gang.

En anden fare ved anvendelsen af retsdokumenterne kan være, at man fokuserer for snævert på den periode, hvor processerne finder sted, og derved overser, at troen på magi og troldom eksisterede både før og efter processerne. Jeg ved ikke, hvilke problemer det rejser at forlænge perioden, men bliver det ikke nødvendigt at gøre det, hvis man har til hensigt, at komme frem til en holdbar teori omkring den danske troldomstro.

Merete Birkelund er flere gange inde på, at troldomstroen og troldomsprocesserne bør analyseres i deres samtidige sammenhæng. Dette er vi

helt enige i, men denne sammenhæng består oftest af nogle lidt vage formuleringer omkring en folkelig tradition overfor en lærd tradition, og specielt den folkelige traditions indhold udledes oftest af de helt konkrete anklager og vidneudsagn, der afgives under retsbehandlingen. Dette er en for snæver sammenhæng. En samtidig sammenhæng må række meget længere ud. F.eks. kunne det måske være relevant at betragte troldomstroen i relation til landsbyfællesskabets funktion. Hvordan fungerede dette fællesskab? Hvordan var forholdet mellem fæstebønderne indbyrdes og mellem dem, som gruppe, og de andre grupper i landsbyen? Var landsbyfællesskabet et kollektiv, hvor man søgte at hjælpe hinanden, eller var det alles kamp mod alle? Herigennem ville det måske være muligt at finde frem til nogle samfundsmæssige rammer, indenfor hvilke troldomstroen udøvede sin funktion og dermed bestemme denne funktion.

I forlængelse af det foregående kunne man se på samtidens bevidsthedsunivers. I samtidens lærde tradition opererede man med 3 definitioner af troldomsforbrydelsen: 1. Djævelpagt, 2. Sort magi, skadevoldende troldom, og 3. Hvid magi, helbredende magi. At skade og at helbrede var altså lige store forbrydelser. Begrundelserne var dog ikke de samme. Sort magi var en forbrydelse mod mennesker, medens hvid magi var en forbrydelse mod Gud, fordi den foregik i Guds navn. Har alle disse tre forhold altid været strafbare? Hvis ikke, hvornår bliver de det så og hvorfor? Troen på, at man kunne skade og helbrede mennesker alene ved ord har jo eksisteret lang tid før det blev strafbart. Spørgsmålet er, om ikke disse traditioner og ændringerne i dem, skal ses i sammenhæng med den generelle opfattelse i samtiden af, hvordan verden hænger sammen, videnskabsopfattelsen o.s.v.

Kort sagt tror jeg man må se troldomstroen og troldomsprocesserne i en meget bredere ramme, både tidsmæssigt og emnemæssigt. De sociologiske og juridiske rammer, man hidtil har anvendt, forekommer mig at være alt for snævre. Det er ret overraskende så hurtigt denne forskningstradition er indarbejdet på forskellige universiteter på samme tid. Tiden er måske kommet til, at nogen forsøger at sprænge de snævre rammer og i stedet betragter troldomstroen som en del af en større helhed. I denne sammenhæng er den foreliggende bog en udmærket statusopgørelse over, hvor langt man er nået, og hvor langt man kan nå med en sociologisk-juridisk tilgangsvinkel. Som sådan er bogen meget anbefalelsesværdig.

Jens Christensen

Kristian Jensen: Latinskolenes dannelse. Latinundervisningens indhold og formål fra reformationen til enevælden. Antikken i Danmark bd. 3. Museum Tusulanums Forlag 1982, 264 s., ill., kr. 122.

Bogen, der er en omarbejdelse af en guldmedaljeafhandling 1981 i klassisk filologi ved Københavns Universitet, har som hovedemne indholdet af den lærde skoles undervisning i Danmark, incl. Skåne, og Norge i perioden fra reformationen til enevældens indførelse. Undervisningsfagene var først og fremmest trivium, grammatik, retorik og dialektik, d.v.s. de fag der drejede sig om det sproglige udtryk. Sproget var latin, der både var undervisningens genstand og undervisningssproget.

Bogens hovedafsnit er en fortrinsvis kronologisk gennemgang af undervisningens mål og midler ud fra skolelovgivningen og dennes efterlevelse i praksis. Dette afsnit sigter mod at besvare en lang række spørgsmål, bl.a. om der som følge af den nyorientering mod oldtiden og de klassiske forfattere, der skete med renæssancens humanisme, skete en ændring i undervisningens indhold fra det rent filologiske til et humanistisk studium, om der skete en sprogdidaktisk nyorientering, og om latinundervisningen sigtede både mod at uddanne folk til kirke og stat. Desuden undersøges latinkundskabernes karakter og niveau, de triviale fags indbyrdes forhold og med udgangspunkt i de benyttede lærebøger undervisningens ideologiske indhold.

I to mindre afsnit behandles dels den geografiske, sociale og aldersmæssige rekruttering til skolerne med det formål at vise, om latinundervisningen var en mobilitetsskabende faktor, og om skolegang allerede på dette tidspunkt var blevet aldersspecifik, dels adels undervisning. Sidstnævnte behandles dog kun kortfattet, idet der henvises til Birte Andersens bog *Adelig opfostring* fra 1971.

Afsnittet om rekrutteringen bærer først og fremmest præg af, at der ikke findes et tilfredsstillende materiale til at belyse dette spørgsmål i de behandlede århundreder. Forfatteren er klar over problemet, og konklusionen bliver da også en meget forsigtig konstatering af, at den fattige pebling ikke kan tages som udtryk for en stor social mobilitet, da han hyppigt var præstesøn; men at materialet på den anden side egentlig ofte kun tillader os at vide noget om præstebørn. Undersøgelsen bygger da også fortrinsvis på det materiale, forfatteren har kunnet finde om præster, afsnittet om social rekruttering delvis på Wibergs præstehistorie og afsnittet om dimissionsalder helt på dette værks oplysninger om fødselsår og dimissionsår. Wiberg er dog langt fra noget sandhedsvidne, og når man ved, hvor unøjagtige hans fødselsårsoplysninger er, og når man tager undersøgelsens store andel af manglende oplysninger i betragtning, er det meget dristigt af forfatteren at lave noget så autoritativt

som et helsides søjlediagram over fordelingen på dimissionsalder.

Adelens børn havde lige såvel som de borgerliges behov for latinkundskaber i deres videre karriere, og latinundervisningen for de to grupper adskilte sig ikke meget. Forfatteren mener dog, at den tilbudte undervisning ikke var tilstrækkelig for adelens specielle behov – et udtryk der bruges gang på gang, uden at det nærmere defineres – og dette var grunden til de adeliges udenlandsrejser og oprettelsen af Sorø Akademi.

Hovedafsnittet, der vidner om et indgående studium af såvel normative som deskriptive kilder, og hvor vi mærker, at forfatteren er på hjemmebane i gennemgangen af de mange latinsksprogede lærebøger (citatene findes oversat til dansk), giver os et indgående kendskab til en periode i dansk skolehistorie, som hidtil kun har været behandlet i skolemonografierne, i nogle tilfælde dog ret fyldigt. Her tænkes især på Bjørn Kornerups banebrydende skolehistoriske arbejder.

Selv om det undertiden kan være vanskeligt at følge lovgivningens efterlevelse i praksis, og selv om forfatteren, der erkender dette problem, af og til tyr til at bedømme overholdelsen af en lov ved hjælp af en anden normativ kilde blot på lokalt plan, er vi dog med denne bog kommet et langt skridt videre i vores kendskab til skolens dagligdag. Denne var, hvis man ser på efterlevelsen af skoleordningernes pensumforskrifter, meget forskellig fra skole til skole.

Hovedmålet med undervisningen og den udvikling, der skete i midlerne til at opnå dette mål, genfindes imidlertid i store træk i såvel lovgivning som praksis. Hovedmålet var en indlæring af sproglige færdigheder, ikke en almen humanistisk dannelse. Latinskolerne uddannede præster – eller snare forberede til universitetet, der uddannede præster – og ikke administratorer. Man havde ingen brug for en nyorientering mod oldtiden; man havde den sande lære, som skulle underbygges. Det var dog ikke latinskolerens opgave at give en religiøs oplæring. Målet var det sproglige, og som en konsekvens heraf skete der i perioden et skifte i undervisningsmaterialet. Dette var i begyndelsen fra tidligt i skoleforløbet de klassiske forfattere, der imidlertid ikke var særligt velegnede ved indlæringen af sproglige færdigheder. Man erstattede derfor de klassiske forfatters værker med egentlige lærebøger, og kun de ældste elever stiftede bekendtskab med klassikerne. I valg af undervisningsmateriale tog man dog ikke alene hensyn til dets anvendelighed i sprogundervisningen, man sørgede for gennem dets moralske indhold at gøre eleverne til gode samfundsborgere, der også kendte deres plads i samfundet.

Bogen er ud over register, noteapparat og litteraturhenvisninger forsynet med to kort og fire appendices (en skolefortegnelse, fortegnelser over elevunderstøttelsen på Køge og Ribe skoler og over den statsligt organiserede bespisning af disciple og

otte stile fra optagelsesprøven ved Københavns Universitet ca. 1632).

I omtalen af denne for vor skolehistorie så betydningsfulde fremstilling vil det ikke være retfærdigt over for bogens læsere at slutte anmeldelsen uden at komme ind på bogens formalia. Der er desværre sjustket for meget med disse, undertiden så meget, at det er en hindring for tilegnelsen af bogens resultater.

Bogens noteapparat er af den type, der kræver, at læseren skal slå tilbage i litteraturfortegnelsen for at få udbytte af noterne, dog i den mindre outrerede form, idet man får et forfatter-/udgivernavn og et årstal. Kritikken skal ikke rettes mod den valgte form, men mod at henvisningssystemet er gjort mindre brugervenligt, end det kunne være, og mod at forfatteren ikke selv har kunnet styre sit system. Nogle af henvisningerne kunne være gjort mere gennemskuelige, f.eks. note 99 s. 258 Jensen Roskilde, 1953, I for Peder Jensen Roskilde: *Proso-dia Danicæ Linguae, 1627* i Danske Metrikere, udg. af Arthur Arnholz m.fl., I, 1953. Det er i øvrigt uheldigt ved et henvisningssystem som det her anvendte, at litteraturfortegnelsen er opdelt i en kildefortegnelse og en fortegnelse over behandlinger. Kun de særligt velbevandrede i emnet vil ikke gentagne gange gå i den forkerte fortegnelse, når en henvisning skal opløses. Det må vist også betragtes som en uforkammethed mod læseren, der søger forkortelserne Norvin 1924 og Mackeprang 1924 (i note 10 s. 262 fejlskrevet 1934) opløst, at vedkommende i fortegnelsen over behandlinger får oplysningen: se Sorø, 1924. Der findes flere lignende tilfælde.

Mange af henvisningerne er præget af sjustkefejl. Der er opgivet forkerte trykkeår, således at man undertiden må gætte sig til, hvad det er for et værk, der er tale om i litteraturfortegnelsen (eks. note 254 s. 261 Kornerup 1932, note 1 s. 262 Livius 1584). Nogle henvisninger findes ikke i litteraturfortegnelsen (eks. note 21 s. 254 og andre steder KU med arkivalienummer, note 72 s. 255 Pontopidan 1741, note 91 s. 257 Nyerup 1801, 2); det samme gælder nogle henvisninger mellem steder i litteraturfortegnelsen (eks. s. 245 Rietz 1848). Det må desuden betragtes som sjustkefejl, at E. G. Tauber konsekvent kaldes Taaber (s. 251 og note 68 s. 257), og at Olaf Carlsen kaldes Oluf Carlsen (s. 9, s. 247 og s. 263).

Hele afsnittet om adelen og latinundervisningen tager udgangspunkt i et tal, som Kristian Jensen har skrevet galt af efter bd. 3 i Dansk Socialhistorie. Ladewig Petersen opgiver her adelens andel af den samlede befolkning omkring 1645 til 2 promille. Dette er hos Kristian Jensen (s. 193) blevet til omkring 2 procent og uden angivelse af tidspunkt.

Sjustkefejlene kulminerer dog nok på de to kort (s. 216–19), der prætenderer at vise skolernes beliggenhed. Mindst en tredjedel af lokaliteterne er imidlertid placeret galt, nogle endog meget grave-

rende, f.eks. Frederikstad i Norge, der er placeret på Oslofjordens vestside. Danmarks grænse mod Slesvig er desuden tegnet galt.

Appendiks 1 er en fortegnelse over skolerne i Danmark og Norge 1537–1660 med oprettelsesår. Dels af personlig forfængelighed, dels af interesse kunne anmelderen have ønsket, at kilderne til fortegnelsens oplysninger var anført. Det kan ud fra det gammelkendte metodiske middel, fælles fejl (et fejlskrevet 1450 for Ålborg, som skulle være 1540, er overtaget), konstateres, at en af kilderne har været Jette Kjørulff Tuxen og Ole Tuxen: Vejen til universitetet. Nogle af dette værks forbehold over for oprettelsesårene er imidlertid udeladt, og nogle sjustkefejl har indsneget sig (eks. Chr. II for Chr. III ved Mariager). Anvendelsen af stednavne for skolebyerne (appendiks 1 og kort I–II) er i øvrigt en sær blanding af moderne navneformer, ældre navneformer, danske navneformer og udelandske navneformer (eks. Grenå, Faaborg, Lauholm, Vårbjerg, Ydsted, Christiansand, Torshavn, Hólar, Skalholt).

De afsluttende bemærkninger om de mindre heldige sider ved bogen kan, fordi de skal underbygges med eksempler, komme til at virke ret dominerende. Det skal dog understreges, at det kun er skønhedspletter på en vægtig og nyttig fremstilling af en væsentlig periode i dansk skolehistorie.

Jette Kjørulff Hellesen.

Lotte Dombrowsky: Lensbesidderen som amtmand. Studier i administration af fynske grevskaber og baronier 1671–1849. Administrationshistoriske studier nr. 8. Rigsarkivet/G. E. C. Gads Forlag 1983. 525 s., Ill. Kr. 183.00.

Denne afhandling, der blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad ved Odense Universitet i Juni 1983, har som emne den ret til at varetage amtmandsforretningerne på deres len, som grever og baroner (friherrer) havde i perioden 1671–1849. Undersøgelsen er udsprunget af projektet Den danske lokaladministrations udvikling 1660–1868 under Statens humanistiske Forskningsråd.

Bogen indledes med en redegørelse for problemstilling og kilder samt for lensvæsenet i almindelighed. Herefter følger afhandlingens hoveddel, der i seks store afsnit behandler lensherrens almindelige amtmandsopgaver og hans amtmandsvirksomhed på en række særlige områder: politiforvaltning, forligelsvæsen, skifteforvaltning, skatteforvaltning og forvaltning af almennyttige foretagender som vej-, skole-, fattig-, sundheds- og jordemodervæsen. Hvert afsnit har en fyldig sammenfatning, og hele fremstillingen rundes af med en samlet konklusion. Herefter følger et bilagsafsnit, hvor bl.a. grevernes og friherrernes privilegier af 25. maj 1671 er aftrykt, og bogen afsluttes med et person- og sagsregister.

Det er ikke en let læst bog, og den skæmmes af nogle fæle sproglomster, f.eks. »Nok har den foreliggende undersøgelse sine ben kraftigt plantet i arkiver af fynsk-langelandsk proveniens« (s. 22) og »... dansk landbrug oplevede en højkonjunktur inden for perioden 1788 til omkring 1808. De betydelige agrare reformer fik gennemslagskraft ved at ride med på bølgetoppen« (s. 297). Fremstillingen lives på af et rigt illustrationsmateriale, men illustrationsiveren er af og til gået for langt. Fritz Jürgensens typiske københavnske embedsmand, der ansøger om lønforhøjelse (s. 100), virker således ikke særlig velvalgt som illustration til et afsnit om lenenes embedskorps. Mere principielt må det bemærkes, at alle illustrationer burde have været dateret, og at en stedfæstelse mangler i nogle tilfælde, f.eks. på det sprøjtehus, der vises s. 157.

Behandlingen spænder over perioden fra 1671 til 1849, hvor amtmandsmyndigheden bortfaldt med junigrundlovens § 97, der afskaffede »Enhver i Lovgivningen til Adel, Titel og Rang knyttet Forret«. Inden for dette tidsrum ligger hovedvægten dog på årene 1780–1820, dels fordi kildematerialet her er langt fyldigere end tidligere, dels fordi der i denne periode foregik en afgørende ændring af det statslige forvaltningsapparat. Hvor det før især var etog skatteadministration og udskrivning til hæren kom det nu også til at beskæftige sig med en stadigt voksende kreds af almindelige problemer i samfundslivet.

I undersøgelsen er først og fremmest inddraget de tolv grevskaber og baronier, der har eksisteret på Fyn med omliggende øer, samt som supplement otte lensgodser fra andre dele af kongeriget. Det anføres, at der frem til 1849 blev oprettet 32 grevskaber og baronier (s. 49). Dette tal er for lille, da det ikke medregner en række nedlagte baronier, men under alle omstændigheder udgør de udvalgte len en så stor del, at afhandlingens resultater må antages at have almen gyldighed.

Grundlaget for afhandlingen er hovedsagelig det materiale, amtsforvaltningen har efterladt sig i lensgodsernes arkiver. Disse kilder er blevet suppleret med arkivalier fra lenenes birker og fra de lokale myndigheder (amtmænd og herredsfogeder), lenene havde forbindelse med. Derimod er centraladministrationens arkiver kun udnyttet i ringe grad. Det er forståeligt, at forfatteren således har ønsket at begrænse den omfattende arkivgennemgang, der ligger til grund for afhandlingen, men læseren sidder dog af og til tilbage med en fornemmelse af, at en sag ikke er belyst til bunds. F.eks. må man formode, at det svar fra kancelliet, der omtales som ukendt s. 324, fordi det hverken findes i amtets eller lenets arkiv, kan findes i kancelliarkev.

Af de mange resultater, forfatteren når frem til i sin afhandling, vil der her kun være plads til at berøre få. I indledningen gives en redegørelse for lensbegrebet og for greve- og friherreprivilegiernes oprindelse. Det konkluderes her på baggrund af

en gennemgang af lokalforvaltningsformerne i en række europæiske lande, at privilegierne af 1671 i deres helhed ikke er kopieret efter udenlandsk forbillede, og at et sidestykke til lensbesiddernes amtmandsmyndighed ikke kan findes. Som baggrund for udstedelsen af privilegierne fremhæves som noget nyt, at staten kunne have en økonomisk fordel af lensoprettelserne, og at et statsfinansielt motiv således må tages i betragtning ved siden af enevældens politiske ønske om at splitte adelen.

Efter denne gennemgang følger en kort redegørelse for de fynske lens historie ledsaget af fire kort, der viser lensgodsets fordeling på sogne. De vil blive et nyttigt hjælpemiddel ved udnyttelsen af fynske arkiver. I 1859 hørte omkring en fjerdedel af det fynske hartkorn under grevskaber og baronier. Hvor mange personer, der hørte under lensbesiddernes myndighed, kan derimod ikke afgøres med sikkerhed. Forfatteren giver et forsigtigt skøn på ca. 30.000 personer, d.v.s. en femtedel af landbefolkningen på Fyn. Nu lå lensgodserne meget tæt på Fyn, mens f.eks. Jylland havde få len, men det var alligevel en betydelig del af befolkningen, der således ikke hørte under de kongelige amtmænd.

Amtmandsmyndigheden tilkom lensbesidderen personligt, men den kunne i vidt omfang uddelegeres, og det var som oftest lenets birkedommer eller godsets forvalter, der varetog forretningerne. Der gives en beskrivelse af dette embedskorps, hvor konklusionen er, at det var dårligt aflønnet, og at birkedommerens juridiske uddannelse antagelig vedblev at være mangelfuld i længere tid end det var tilfældet for by- og herredsfogederne. Lenenes embedskorps kunne måske nok have fortjent en mere dybtgående behandling. Embedsindehaverens juridiske uddannelse synes således ikke at være undersøgt systematisk, og man kunne f.eks. også spørge, hvor stor en del af dem, der var studenter.

Som en hovedkonklusion anfører forfatteren, at staten ikke principielt antastede lensbesidderens amtmandsmyndighed før 1849, skønt den var anledning til endeløse kompetencestridigheder med de kongelige amtmænd, og skønt den forøgede trægheden i lokalforvaltningen. Der kan nok ses en udhuling af amtmandsmyndigheden, men den skyldtes, at lensbesidderne ikke blev inddraget i den voksende administration i nær samme omfang som de kongelige amtmænd.

Afhandlingen må tilslutte sig Anne Riisings vurdering fra 1974, at omkring 1750 var det ikke langt fra, »at et len, hvis besidder stod stejlt på sine rettigheder, kunne være en stat i staten« (s. 19 og 368). Det understreges, at netop stejlehed hos lensbesidderen var en afgørende forudsætning herfor. I det fynske område var denne egenskab i højeste grad tilstede hos besidderne af grevskabet Langeland, og de formåede da også, hjulpet af deres gode forbindelser til hoffet, at fastholde og udbygge deres selvstændighed langt ud over lovgivningens rammer. Medvirkende hertil var imidlertid også, at grevskabet lå på en afsides beliggende ø, og det

kunne derfor være en fordel for staten at overlade opgaver til greven.

Almuen havde ikke nødvendigvis rede på, om den hørte under den kongelige amtmænd eller lensherren. På den anden side er der også eksempler på, at et lens bønder meget vel vidste at udnytte de muligheder, lenets selvstændige stilling gav. Beboerne på Bågø, der hørte under grevskabet Wedellsborg, blev 1767 grebet på forsk gerning i smugleri. Over for den kongelige tolder forsvarede de sig imidlertid med, at »de havde ikke med kongen at bestille, de dependerede af ingen uden for grevskabet, deres forvalter og hr. greven, deres foresatte øvrighed« (s. 92).

Ved udarbejdelsen af afhandlingen har forfatteren måttet savne publicerede undersøgelser af de kongelige amters forvaltning, og også om andre administrative forhold har litteraturen svigtet. Det har nødvendiggjort en række administrative detaljstudier, og Lensbesidderen som amtmænd vil derfor også kunne tjene som administrationshistorisk håndbog. Vi får bl.a. redegørelser for amtmændens funktioner, for supplikinstitutionen, for politiforvaltningen, for forligelsesvæsenet og for skifteforvaltningen på landet. Da afhandlingen som nævnt er forsynet med et sagsregister, er det let at finde frem til disse nyttige afsnit.

Blandt disse administrationshistoriske oversigter er der især grund til at hæfte sig ved behandlingen af skifteforvaltningen og forligelsesvæsenet. Redegørelsen for skifteforvaltningen belyser såvel de formelle som de reelle kompetenceforhold. Der er her for et udvalg af skiftejurisdiktioner foretaget en undersøgelse af, hvilke skiftesager godsejere, herredsfogeder og lensbesiddere behandlede, idet både lensbesidderens skiftesager som amtmænd og som godsejere er inddraget. Resultatet af undersøgelsen er, at såvel almindelige godsejere som lensbesiddere i høj grad udtrakke deres skiftejurisdiktion til grupper, de egentlig ikke havde kompetence over, og der er her givet en vigtig advarsel til alle benyttet af skifteprotokoller.

Forligelsesvæsenet, der blev indført ved forordning af 10. juli 1795, havde til formål at forebygge kostlige og unødvendige retssager mellem indbyggerne ved at henvise en række civile sager til afgørelse ved særlige kommissioner frem for ved underretterne. Det viser sig desuden, at også en række politisager kom for forligelseskommissionerne. Disse forligelseskommissioner, til hvis medlemmer der ikke stilledes krav om juridiske kvalifikationer, synes at have fungeret til såvel myndighedernes som befolkningens fulde tilfredshed. Søgningen til kommissionerne var stor, og den andel af sagerne, der blev bilagt ved forlig, var meget høj.

Kommissionernes arbejdsform, i det mindste på lenene, var ubureaukratisk, og den må have virket tiltrækkende på menigmand. Klager kunne fremsættes mundtligt eller skriftligt efter ønske, og der var ingen krav om korrekt udformning af andragender. Der blev dispenseret fra forordningens

tidsfrister, hvis de ikke passede sammen med landbrugsarbejdets tilrettelæggelse, og på den anden siden kunne kommissionen meget vel arbejde en helligdag, hvis sagen var presserende.

Her og andre steder i bogen, f.eks. i afsnittet om supplikinstitutionen, giver forfatteren således bidrag til et nuanceret billede af forholdet mellem stat og undersåtter under enevælden. Den danske enevælde fremstår her som et system, der fuldt så vel kunne tage menneskelige hensyn som et moderne demokrati, der i det mindste formelt har afskaffet personlige privilegier og indført lighed for loven.

*Jette Kjarulff Helleesen og
Ole Tuxen*

Dorthe Falcon Møller: Danske instrumentbyggere 1770–1850. En erhvervshistorisk og biografisk fremstilling, 340 s., ill. 1983. Kr. 244.

I 1977 igangsatte Statens Humanistiske Forskningsråd et stort projekt under overskriften »Musik og musikalsk virksomhed i Danmark 1770–1850«. Projektet blev delt i flere underprojekter, og flere musikhistoriske værker er indtil nu blevet resultatet. Et af delprojekterne kom til at dreje sig om instrumentbyggerne, hvis forhold og produktion ikke tidligere havde været undersøgt systematisk. Opgaven blev lagt i hænderne på musik- og kunsthistorikeren Dorthe Falcon Møller, hvis grundighed og erfaring i at behandle et stort indsamlet stof skinner klart igennem i den foreliggende bog om de instrumentbyggere, der virkede her i landet i perioden 1770–1850. Bogen henvender sig både som videnskabelig fremstilling og opslagsværk nok mest til musikkens fagfolk, men bl.a. fordi den er klart og levende skrevet og systematisk bygget op, vil også mange andre kunne få fornøjelse af at konsultere den. Den består af en ca. 100 sider lang fremstilling om instrumentbyggererhvervet og af biografier om periodens aktive instrumentbyggere, d.v.s. ca. 120 i tallet. Efter biografierne findes bl.a. fortegnelser over ansatte hos mestre og fabrikanter, oversigter over, hvem der byggede de forskellige slags instrumenter, lister over borgerskaber og patenter og endelig diverse registre. Omfattende litteratur og kildehenvisninger mangler heller ikke. Det eneste, man ikke finder noget om i bogen, er orgler og orgelbyggere, idet der for dette område findes registrant m.v. i de musikhistoriske samlinger.

Instrumentbyggererhvervs historie er et stykke spændende håndværks- og efterhånden også industrihistorie. Der var en stadig voksende interesse i perioden for musikudøven, og helt bogstaveligt bliver der tale om en udviklingshistorie. Der kom flere instrumentbyggere, de blev professionelle og de fremstillede stadig flere og bedre instrumenter. Instrumenter af alle slags kom på marke-

det: klaviaturinstrumenter, strengeinstrumenter og træ- og messingblæseinstrumenter. Vi får besked om, hvorfra instrumentbyggere kom (mange var i begyndelsen af udenlandsk herkomst), hvordan de fik sig etableret, hvem og hvor mange folk de evt. havde i deres brød, hvad de fremstillede, og hvem der aftog instrumenterne.

Som helhed er erhvervets historie godt kædet sammen med periodens kulturelle udvikling og med de økonomiske forhold. Derimod er der ikke blevet plads til en dybere nedtrængning i instrumentbyggerens placering på den sociale rangstige og den betydning, det kunne tænkes at have for instrumentbyggervirksomheden. Materialet, som fremlægges, viser, at der økonomisk, og dermed formentlig også socialt, har været langt fra bund til top iblandt fagets udøvere, og det synes oplagt, at det må have haft indflydelse på hvilke instrumenter man gav sig i kast med og på den kvalitet, der kom ud af det, æstetisk og funktionelt. Også under en erhvervshistorisk synsvinkel kan det sikkert betale sig at se nærmere på det vanskelige begreb social status.

Biografierne, hvoraf langt flertallet vedrører instrumentbyggere i København (det var her musiklivet florerede), er bygget op over en nogenlunde fast disposition, der foruden de rent biografiske data giver oplysninger om uddannelse, virksomhed/forretning, bevarede instrumenter og om den kontakt, der har kunnet konstateres med offentlige myndigheder. Det kunne f.eks. være låneansøgninger. For flere instrumentbyggere gives der en karakteristisk af de instrumenter, de fremstillede, og for de mere kendte er der henvisninger til litteratur om dem. Alle med blot en smule viden om, hvor tidrøvende det kan være at stykke oplysninger sammen fra mange forskellige kildetyper, ofte i forskellige arkiver og samlinger, vil være klar over, hvilket kæmpearbejde der er nedlagt i disse biografier. Den forudgående fremstilling sætter dem på fortrinlig vis ind i en almen ramme, og bogen forener i sjælden grad det at være en fremstilling og et opslagsværk.

Al grundigheden med de mange typer arkivalier har rod i at forfatterens mål har været at komme bag om oplysningerne i en spredt litteratur om emnet. Til opnåelse af målet er der boret godt i Danske Kancellis og i Kommercekollegiets arkiver i Rigsarkivet og i Erhvervsarkivet først og fremmest i Landhusholdningsselskabets arkiv og i arkivet fra klaverbygger Hornung. Når synsvinkelen som her er bevidst erhvervshistorisk må det arkivaliske felt siges at være afsøgt særdeles grundigt.

Bogen er kønt og sagligt godt illustreret, ofte med forfatterens egne optagelser. Der er sirlige instrumenttegninger fra de anvendte arkivalier, og der er instrumenter in natura, i udsnit eller hel figur. Mange af billederne vil nok kunne vurderes efter fortjeneste af den musikkyndige, men alle kan glæde sig over det fine håndværk.

Margit Mogensen.

Hans-Nobert Lahme (red.): *P. Knudsen – Bidrag til hans politiske biografi*. Analyser og dokumenter. Odense Universitetsforlag 1983. 135 s., kr. 97,60.

Som titlen angiver indeholder bogen både analyserende artikler og dokumenter. Analyserne er Lahme's biografiske indledning og »P. Knudsen som partiteoretiker«, Per Boje's »P. Knudsen som social-økonomisk statistiker« samt Gerd Callesen's »P. Knudsen og internationalismen«. Af de fire dokumenter, der optrykkes, er især P. Knudsens artikelserie »Socialismen i Danmark« (1883–84) om den socialistiske bevægelses udvikling fra Fr. Dreier, og Knudsens rundskrivelse til andre europæiske socialdemokratier angående militærspørgsmålet (1908) de vigtigste.

Den biografiske indledning redegør udmærket for det betimelige i at levere disse bidrag til en biografi om P. Knudsen. Hans politiske liv afspejler ifølge Lahme den danske arbejderbevægelses udvikling op til 1. verdenskrig. Allerede som 19-årig handskemager indtrådte han, i 1867, i C. V. Rimestads »Arbejderforening af 1869«. 6 år senere indtrådte han i den socialistiske arbejderbevægelse, da han blev medlem af »Den demokratiske Arbejderforening«, som – forgæves – prøvede at tage arven op efter »Den internationale Arbejderforening i Danmark«, der var blevet opløst og dens ledere, Louis Pio, Povl Geleff og Harald Brix fængslet. I 1875 indgik Knudsen i »Socialdemokratisk Forbund«.

Knudsens tidligere udvikling afspejler således udviklingen fra arbejdernes organisering i liberale arbejderforeninger, der ikke tog udgangspunkt i modsætningsforholdet mellem arbejderklassen og borgerskabet, til deres organisering i en socialistisk arbejderbevægelse.

Men også på en anden måde afspejler Knudsens politiske arbejde udviklingen i arbejderbevægelsen, idet hans primære indsats – indtil han bliver forretningsfører for Socialdemokratiet i 1882 – lå i fagbevægelsen. I 1875 tog han initiativ til dannelsen af en fagforening for handskemagere, lige som han var med til at danne »Nordiske Handskemagerforbund«, der dog gik ind i 1879.

Tilsvarende var Knudsen en af hovedkræfterne i den organisatoriske adskillelse mellem partiet og den faglige arbejderbevægelse i 1878. Målet med adskillelsen var at styrke arbejderbevægelsen i en situation, hvor Pio og Geleff var emigreret til USA, og i en situation, hvor lavkonjunktoren lagde et pres på arbejderne og den spæde arbejderbevægelse. Politisk indebar adskillelsen imidlertid også en styrkelse af den linie, der lagde hovedvægten på den fagforeningsmæssige arbejde, på den faglige kamp, en linie netop Knudsen stod for.

På det parlamentariske plan blev Knudsen i 1890 valgt til Landstinget, og i 1898 opnåede han valg til Folketinget, hvor han pånær årene 1901–03

var medlem til han blev borgmester i Københavns 3. Afdeling (forsørgelsesvæsenet) i 1909. Knudsen døde oktober 1910 af leverkræft efter en kort sygdomsperiode.

Knudsen repræsenterede enheden mellem fagbevægelsen og det socialdemokratiske parti som to sider af den socialistiske arbejderbevægelse. Som sådan og som en af hovedpersonerne i opbygningen af den socialdemokratiske arbejderbevægelse er Knudsen's politiske rolle uomgængelig i den danske arbejderbevægelses historie.

Det er betegnende for den tidlige danske arbejderbevægelse, at der stort set ikke blev formuleret en samlet teoretisk begrundelse for den socialistiske bevægelse. Inden for den politisk-ideologiske hovedstrømning i Socialdemokratiet var Knudsen den vigtigste undtagelse herfra. De øvrige teoretikere tilhørte oppositionelle strømninger og fik kun ringe betydning for partiets udvikling. Det gælder kredsen omkring tidsskriftet »Arbejderen«, der blev ekskluderet i 1889, og det gælder i mindre grad Gerson Trier.

Knudsens vigtigste teoretiske bidrag var hans foredrag »Socialismen« der blev holdt i Studenter-samfundet i København november 1884, og som blev publiceret året efter. Den historiske oversigt »Socialismen i Danmark« bidrager yderligere til forståelsen af Knudsens position inden for den historiske materialisme. Disse artikler analyseres i Lahme's »P. Knudsen som partiteoretiker«.

Indledningsvis peger Lahme på, at den socialistiske arbejderbevægelses »politisk-teoretiske forestillinger« er bestemt både af »endogene« og »exogene« faktorer (s. 6). Blandt de endogene faktorer, som Lahme iøvrigt ikke vil inddrage i denne sammenhæng, peger han på påvirkninger fra den nationale politiske tradition. Lahme vælger således at lægge vægten på de exogene faktorer, eksempelvis lassalleanismen. Jeg har vanskeligt ved at se, hvad denne skelnen mellem endogene og exogene faktorer skal bruges til. Men pointen er sandsynligvis, at Lahme udelukkende vil relatere Knudsens teoretiske standpunkt til den internationale socialistiske teoriudvikling.

Ved gennemgangen af artikelserien »Socialismen i Danmark« påpeger Lahme, at Knudsen kun i korte glimt viste kendskab til den marxistiske teori – og, hvor dette var tilfældet, anvendtes den skematisk. Det handler eksempelvis om Knudsens påstand om, at kapitalen i slutningen af 1860'erne »var stærkt i begreb med at koncentrere sig« (s. 9). Det får nok stå som en overvurdering, men for mig at se overser Lahme, at Knudsens pointe er, at den samfundsmæssige situation i perioden er præget af lavsvæsenets ophævelse til fordel for frikonkurrencen.

Bortset herfra gør Lahme rede for en række af Knudsens interessante vurderinger af den tidligere arbejderbevægelse. F.eks. den nøgterne vurdering

af Internationalens beskedne krav, der blev krydret med en god del verbal-radikalisme. Også vurderingen af Pio's og Geleff's emigration er interessant, idet Knudsen på den ene side finder, at den betød et tilbageslag for bevægelsen og på den anden side, at der dermed blev gjort op med førerfigurer i den danske arbejderbevægelse; arbejdernes selvstyre i partiet blev nu det fremherskende princip i bevægelsen.

Ved gennemgangen af Knudsens »marxismeforståelse« (s. 13ff) diskuterer Lahme hans definition af proletariatet, der udover arbejderne også indbefattede mindre næringsdrivende, bønder m.v., hans bestemmelse af den socialistiske stat og af Socialdemokratiets opgaver. Med hensyn til det sidste karakteriserede Knudsen Socialdemokratiet som et revolutionært parti, fordi selv samfundsudviklingen er revolutionær, og fordi partiets virksomhed bygger på de principper, der beforder samfundsudviklingen. Knudsen gik altså ikke ind for revolutioner og revolutionære aktioner, men ville tilstræbe at gennemføre de socialistiske principper successivt via økonomiske og politiske reformer og statens gradvise overtagelse af produktionen (jvf. s. 20).

Det noget korte men ellers rimelige referat af Knudsens teoretiske position, der dog efter min mening underbelyser hans deterministiske udviklingsbegreb, diskuteres derefter kritisk af Lahme. Udgangspunktet er den holdning, at vurderingen af P. Knudsens politiske teori ikke kan »indskrænkes til at »måle« dens hovedpunkter med den marxistiske teoris »alen«« (s. 22). Lahme vil yderligere forsøge at finde frem til påvirkninger fra andre politiske teorier. Det resulterer så i, at han finder tre forskellige teorielementer hos Knudsen.

For det første et marxistisk element, der viser sig i skildringen af det kapitalistiske system (s. 22).

For det andet et »statssocialistisk« element, der viser sig dels i statusopfattelsen, der tildeler staten en positiv rolle i overgangen til socialismen, og dels i at Socialdemokratiet tildeles en »passiv« rolle som tolker af og støtte for udviklingen (se. 24ff). Statssocialismen var ifølge Lahme en ideologisk position, der i slutningen af 1870'erne og i begyndelsen af 1880'erne var udbredt blandt gamle lassalleanere i det tyske Socialdemokrati. »Det ser ud til, at P. Knudsens statssocialisme har en modereret lassalleanisme som sit tyske sidestykke, idet den deler dennes positive indstilling over for staten som en klasseneutral instans til formidling af sociale reformer og socialistiske målsætninger.« (s. 25). Men Knudsens statssocialisme indeholder ikke Lassalles idéer om »den jernhårde lønningsslov« og om produktionskooperativer. Og bortset herfra tvivler jeg på, at Knudsen ligefrem betragtede staten som klasseneutral: for ham handlede det om at erobre statsmagten via parlamentet som led i udviklingen af den socialistiske stat.

For det tredje udskiller Lahme et reformistisk

element, der har den gradvise og fredelige overgang til socialismen til fælles med den statssocialistiske position, men som adskiller sig herfra ved åbenlyst at gå ind for den marxistiske teori samtidig med, at der i praksis blev handlet stik imod den. D.v.s. reformismen bekender sig til marxismen og fører »en (umarkistisk) reformpolitik« (s. 27). Lahme mener åbenbart ikke at marxister kan gå ind for og arbejde for reformer – det er der vist ingen marxister, der vil skrive under på – og denne tænkte modsætning mellem marxismen og reformpolitikken bruges til at underbygge det reformistiske element hos Knudsen. For Lahme beviser Knudsens foredrag »Socialismen« at reformismen manifesterede sig tidligt i det danske Socialdemokrati og uafhængigt af det internationale Socialdemokrati. »Konkret begynder reformismens historie i den danske arbejderbevægelse samtidig med receptionen af den marxistiske teori. Det må siges at være enestående, at samme person, der arbejdede for marxismens indføring i den danske arbejderbevægelse, også leverede en reformistisk trosbekendelse.« (s. 27).

Lahme's konklusion på denne udskillen teorielementer er at Knudsens teoretiske position er eklektisk, en blandings- eller gennemsnitssocialisme (s. 29). Tilsammen danner elementerne – uvist hvorfor – en reformistisk ideologi, der retfærdiggjorde partiets praksis. Gennemsnitssocialismen var ifølge Lahme et europæisk fænomen, »sikkert typisk« for arbejderpartierne i deres konstitueringsfase (s. 29). Det danske Socialdemokrati og Knudsen lægger dog større vægt på den fredelige og parlamentariske vej til magten end f.eks. det tyske parti; d.v.s. reformismen var langt mere udviklet i Danmark.

Efter min mening er det skudt langt ved siden af at karakterisere Knudsen som eklektiker, at han på en gang skulle have ladet sig inspirere af statssocialismen, af marxismen og af reformismen. Knudsens foredrag må i stedet ses som et led i den teoretiske proces. Socialdemokratiet gennemløb i 1880'erne. Det var en teoretisk og programmatisk bevægelse væk fra det lassalleanske tankegods hen mod et marxistisk grundlag – for at sige det kort. Det var selvfølgelig ikke en entydig proces, men det var under alle omstændigheder en udvikling, der kun kan forstås både i lyset af den internationale teoriudvikling og den nationale økonomiske, politiske og ideologiske konjunktur. Eklekticisme er en skrivebordskonstruktion, og Knudsen var en praktisk kæmpende socialdemokrat, der indgik i en samfundsmæssig og i en teoretisk og ideologisk udvikling.

I modsætning hertil er Lahmes fremgangsmåde en statisk udskillen teorielementer, den er teorihistorie, når den er værst. Og da han yderligere undlader at give en begrundet helhedsvurdering af Knudsens teoretiske position, bliver dette udviklingsløb ganske uinteressant. En sådan helhedsvurdering kunne lægge op til nogle mere perspek-

tivrige diskussioner. Eksempelvis kunne en diskussion af reformpolitikken og marxismen pege på følgende sammenhæng: opfattelsen af at kunne re-dormere sig ind i socialismen kan teoretisk begrundes med den udviklingsdeterministiske udlægning af marxismen, som både Knudsen og størsteparten af 2. Internationale hyldede. Når udviklingen ses som en naturnødvendig proces, når socialismen med naturnødvendighed vil afløse kapitalismen, så er det ikke underligt at Socialdemokratiets historiske rolle bestemmes som passiv, som støtte til, som udøver af denne udvikling ved at sætte kampen for reformer i centrum. I lyset heraf var der overensstemmelse mellem teori og praksis, men det er en anden overensstemmelse end mellem den reformistiske blandingsideologi og praksis, som Lahme peger på (s. 29).

I bogens anden artikel forsøger Per Boje at belyse Knudsen som socialøkonomisk statistiker på grundlag af betænkningen »Sygeforsikring og Alderdomsforsørgelse« fra 1883. Knudsen udarbejdede betænkningen for et udvalg under de københavnske og frederikbergske syge- og begravelseskasser som led i forsøget på at få statsstøtte til ubemidlede dygeforsikring og til alderdomsunderstøttelse.

Bojes vurderingsgrundlag er for mig at se om Knudsen mestrede den historiske kritik, om han levede op til Boje's retrospektive videnskabelighedskriterier. Det gjorde han – selvfølgelig – ikke! Han lod nemlig ifølge Boje tendentiøse forudsætninger bygge ind i beregningerne, f.eks. af arbejderens årsindkomst, han gjorde ikke rede for egne undersøgelers udførelse, han indløste ikke de videnskabelige krav om repræsentativitet og kontrolbarhed. Kort sagt: »manglende akademisk skoling« (s. 49). Det er rigtigt; Knudsen var ikke og foregav ikke at være videnskabsmand. Knudsens skrift var derimod en imponerende analyse af arbejderklassens struktur og levevilkår og som sådan var det et skrift som sandsynligvis har haft stor betydning for udformningen af bevægelsens taktik. Men slige sammenhænge mellem Knudsens socialøkonomiske analyse og arbejderbevægelsens interesserer ikke Boje.

Bojes artikel har måske en begrænset anvendelighed ved studiet af arbejderklassens forhold omkring 1880, idet han korrigerer nogle af Knudsens beregninger. Som vurdering af Knudsen er den imidlertid intet andet end akademisk hovmod med tilbagevirkende kraft.

Den tredie, sidste og meget korte artikel er Gerd Callesens »P. Knudsen og internationalismen«. Knudsen var en af de danske socialdemokrater, der havde den største internationale berøringsfalde, idet han deltog i de fleste skandinaviske og internationale arbejderkongresser (jvf. den biografiske indledning s. 2).

Et af de forhold Knudsen lagde vægt på, var militærspørgsmålet, og her forsøgte han i 1908 at

sætte en international diskussion i gang om militærets rolle, hærens betydning og mulighederne for et selvstændigt forsvar (folkeværn). Denne anti-militaristiske holdning, der byggede på en internationalistisk forståelse, er vigtig at få belyst, og Callesen peger med rette på, at der her ligger en forskningsopgave af betydning.

Som helhed er det en skuffende bog, der ikke lever op til sine intentioner om at give nogle bidrag til en politisk biografi om P. Knudsen. Tyngdepunktet ligger helt klart i de optrykte dokumenter, hvoraf de tre ikke tidligere er offentliggjort. Man kan så håbe på, at Callesens opfordring, artikelserien »Socialismen i Danmark« og rundskrivelsen angående militærspørgsmålet vil virke igangsættende på en forskning omkring P. Knudsens politiske og teoretiske indsats.

Mogens Rüdiger

Sybille Reventlow: *Musik på Fyn 1770–1850*. G. E. C. Gad København 1983. 414 s., ill., kr. 268,40.

I 1976 iværksatte Statens humanistiske Forskningsråd projektet: Musik og musikalsk virksomhed i Danmark 1770–1850. Sybille Reventlow blev udpeget til at løse den del af projektets 3 grene, der hed: Musiklivet i et socialt og geografisk afgrænset område uden for København. Et registreringsarbejde, som forfatteren havde udført i Valdemar Slots musiksamling på Tåsinge, blev en grundig appetitvækker, og Sybille Reventlow udså sig Fyn med øer som undersøgelsesområde.

Det er der kommet en solid afhandling ud af, én, der også lader forfatterens egen begejstring for emnet skinne igennem; der skrives med en veloplagt-hed, som mangen en forfatter af videnskabelig litteratur kan misunde hende.

Tyngdepunktet i fremstillingen er tidsperioden 1780–1820; det var nemlig her, der skete noget; det var på den tid, et offentligt tilgængeligt musikliv etablerede sig i Fynsområdet. Musiklivets sociale aspekter står forrest til belysning, hvilket betyder musik i herregårdsmiljøet og musik, som den blev dyrket i kredse omkring herregårdene. De to centrale rammer om undersøgelsen, tidsperioden og miljøet, støder uvægerligt sammen og vanskeliggør en afgrænsning af begge dele. Man får glimrende indtryk af, hvorledes det såkaldte socialt afgrænsede miljø (adels/herregårdskredsen) var en langt mere fleksibel og facetteret organisme, end man skulle have troet.

Sybille Reventlow viser også, at det egentlig var en overfladisk forvanskning i samtiden, når man yndede at bruge kælenavnet »det lille København« om Odense by. Tydeligvis havde det odenseanske musikliv en ganske anden karakter og sammensæt-

ning end det københavnske. Odense kom i spørgsmålet om musikudbud (som den vel må have gjort det i andre kulturelle spørgsmål) til at spille *sammen* med sit opland. Byen ikke bare *gav* til landboerne, kulturpåvirkningerne strømmede mindst lige så jævnt den modsatte vej – byen fik meget fra landet.

Kammerherre Juel på Tåsinge og grev Ahlefeldt på Langeland udlånte blandt andet deres egne »husorkestre« til Odense Klub. I øvrigt bliver netop de nævnte herrer genstand for særlig opmærksomhed. I malende vendinger lader Sybille Reventlow os forstå, hvordan musik, opera og teater trives og dyrkes især på de to steder, og hvorledes kærligheden til kunsten bredte sig som ringe i vandet ud fra herregårdene. Både Juel og Ahlefeldt tog sammen med utallige andre godsejere aktivt del i det offentlige musikliv i Odense.

Man kan ikke lade være at ønske, at hun havde gjort det samme udredningsarbejde i henseende til det Reventlowske musikmiljø, som det udspillede sig på og fra Brahetrolleborg.

Måske tager jeg fejl, men det ser ud, som om Sybille Reventlow formelig »sniger« sig rundt om –

og tættest muligt ind på – Brahetrolleborg, uden at hun dog på noget tidspunkt har dykket ned i primært kildemateriale, hvormed der her menes Brahetrolleborgs godsarkiv og de Reventlowske privatarkiver. Nok er de omtalte arkivmasser med den kulturarv, de repræsenterer, gemt af vejen og lukket af for al offentlig brug – alt medens tidens tand hakker i dem, – men har mon ikke engang vor forfatter som direkte efterkommer af Reventlow'erne kunnet få adgang til arkivalierne?

Sybille Reventlow er musikekspert – ikke historiker af uddannelse, men det har ikke forhindret hende i at skrive professionelt om et bestemt afsnit af den fynske musik*historie*. Opgaven har ikke været nem. Når det angår musikamatører i herregårdsmiljøer, bliver jagten på at skaffe dokumentation lang og udmattende. Det er ikke overdrevet, når Sybille Reventlow selv fortæller, at kilderne, hun har skullet bruge, for en del er faldet »meget spredt og ofte tilfældigt«. Mere end én gang må hun have oplevet at grave sig igennem metervis af akter, blot for siden at konstatere, at der ikke blev nogen fanget af betydning.

Lotte Dombrowsky